

روضه‌خوانی ۱۵۰ساله مهدی‌قلی‌خان در حرم

تصویری از عزاداران دهه صفر در حرم مطهر رضوی (دهه ۷۰هـ.ق)

هما سعادت‌مند
 همه چیز از خطی کوتاه بر یک طومار قهوه‌ای‌رنگ شروع می‌شود؛ طوماری که پایین سیاهه‌اش، نام مهدی‌قلی‌خان قرایی با تاریخ ۱۲۸۹ هجری قمری (۱۲۴۵ خورشیدی) مهر خورده است؛ بزرگ‌زاده‌ای تربیتی در عهد تاجداری قاجارها (ناصرالدین‌شاه قاجار) که تصمیم می‌گیرد بخشی از مایملک خود در «قراء، خراسان را وقف آستان بهشت‌رایحه امام‌هشتم کند. تا اینجا، ماجرا شبیه همه موقوفات بی‌شماری است که اسنادش در مرکز اسناد آستان قدس رضوی وجود دارد اما آن خط و آن متن کوتاه که سطرهای بعدی را کلمه می‌کند، چیست؟ مهدی‌قلی‌خان قرایی که برخی او را با نام مهدی‌قلی‌بیک، واقف حمام و مسجد شاه، اشتباه می‌گیرند، لایه‌لای جوهر سیاه‌وقف‌نامه‌اش که قرار است صرف هزینه‌های رتق‌وتفک امور حرم مطهر رضوی بشود و گوشه ناچیزی از میزبانی زائر را بگیرد، می‌نویسد: «صرف ده‌روز هزینه به موجب تعزیت‌داری و روضه‌خوانی در ماه‌های محرم و صفر»، وقفی که حالا ۱۵۵سال است بی‌کم‌وکاست انجام شده و مراسمش هرساله از طرف آستان قدس رضوی برای حضور عزاداران اطلاع‌رسانی می‌شود.

- یادگاری به نام وقف

شاید بسیاری از شما زائران و مجاوران عصرهای این ایام، وقتی مشتاق و بی‌قرار به حرم مطهر رضوی مشرف شده‌اید، در یکی از رواق‌ها به مجلس سینه‌زنی و روضه‌خوانی خاصی که در ابتدایش نام مهدی‌قلی‌خان قرایی ذکر می‌شود، برخورد کرده باشید و به اندازه یک فنجان چای از خوان نعمتش میهمان شده باشید، بی‌آنکه بدانید به جلسه‌ای ۱۵۵ساله پا گذاشته‌اید که از قدیمی‌ترین موقوفات جاری حرم مطهر رضوی است. همین اشتیاق حضور و عرض ارادت به آستان حضرت دوست، زائران و مجاوران بسیاری را از قرن‌ها پیش تا به امروز، به صرافت این انداخته است که یک‌یادگار از خود در حرم مطهر رضوی بر جای بگذارند و کدام‌یادگار بهتر از وقف، وقف‌های کوچک و بزرگی که میان واقفانش، از شاه‌وزیر هست تا مردم عامی فرودست، در فهرست واقفان آستان قدس رضوی اما ۸۱نام با پسوند رجال مهدی‌قلی‌خان قرایی، یکی از آن‌هاست. ناگفته نماند ۱۵موقوفه معروف هست که در آن‌ها بخشی از درآمد موقوفه برای برپایی عزاداری در ایام محرم و صفر صرف می‌شود، موقوفه‌های حاج کاظم‌غراب

بهتر از وقف، وقف‌های کوچک و بزرگی که میان واقفانش، از شاه‌وزیر هست تا مردم عامی فرودست، در فهرست واقفان آستان قدس رضوی اما ۸۱نام با پسوند رجال مهدی‌قلی‌خان قرایی، یکی از آن‌هاست. ناگفته نماند ۱۵موقوفه معروف هست که در آن‌ها بخشی از درآمد موقوفه برای برپایی عزاداری در ایام محرم و صفر صرف می‌شود، موقوفه‌های حاج کاظم‌غراب

رونمایی از نسخه خطی ۴۰۰ساله

خبر سوخته

به تصاویر قدیمی از زاویه طبیعی و درست نگاه کنیم

کوچک‌زاده-اجواد نوائیان رودسری، پژوهشگر تاریخ، در یک پست اینستاگرامی‌و در تشریح عکسی از سقاخانه تخریب‌شده صحن آزادی (صحن نویه) این اشاره کرده که بسیار مهم است به تصاویر قدیمی از زاویه طبیعی و درست آن نگاه کنیم. او نوشته است: در تحلیل و بررسی عکس‌های تاریخی همیشه باید به زاویه عکس‌برداری و قیاس آن با شرایط فعلی مکان توجه کرد. البته اگر از مکان عکس‌برداری شده، اثر و نشانی مانده باشد. سپس به توضیح عکس عبدا... قاجار در سال ۱۲۷۱ خورشیدی از سقاخانه تخریب‌شده صحن نو پرداخته که با چرخاندن عکس که ممکن است از سوی منتشرکنندگان در فضای مجازی صورت گرفته باشد، موجب ابهاماتی شده است. نوائیان نوشته است: این سقاخانه در میانه دوره قاجار و عهد ناصرالدین‌شاه ساخته و در دوره پهلوی اول خراب می‌شود. اما در عکس، سنگاب آن هنوز وسط حوض صحن نو قرار دارد. آب این سقاخانه از نهر خیابان گرفته می‌شده است. ایوان روبه‌روی عکس، ایوان طلای ناصری در غرب صحن نوست و در تلگرافخانه یعنی در شمالی صحن که آب نهر خیابان از طریق آن به سقاخانه صحن نو می‌رسید، باید در سمت راست تصویر قرار داشته باشد اما طبق عکس اول، نهر از سمت چپ یا همان جنوب صحن به سقاخانه متصل شده است. مفهوم این وضعیت، چرخاندن اشتباه تصویر از سوی انتشاردهندگان است، در حالی که همان‌طور که می‌بینید در تصویر دوم با چرخاندن عکس، زاویه آن تصحیح شده است.

سه ورق از موقوفه مهدی‌قلی‌خان

خورشید است تا علاوه بر ماندگاری نام، باقیات صالحاتی باشد برای دستاویزی آخرت. مهدی‌قلی در ادامه این فهرست می‌نویسد پس از بررسی درآمد و منافع موقوفه و کسر مخارج مزبور و مصارف تعیین شده در وقف‌نامه، مبلغ ۱۴۰تومان (این مبلغ هر سال بسته به تورم حساب می‌شود) نیز برای تعزیت‌داری خامس آل عبا و شهادت‌امام رضا^(ع) در ماه‌های محرم و

صفر هزینه‌شود. در این وقف‌نامه به ۱۰شب ۱۰شب عزاداری و روضه‌خوانی اشاره شده است.

● ستنی که یک قرن ونیم اجرا شده است این موقوفه برابر اسناد موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی هر ساله مطابق طومار موقوفه برگزار و پیش از برگزاری توسط آستان قدس رضوی اطلاع‌رسانی می‌شود. شاهد این سطر، سندهایی است که با تاریخ سال‌های ۱۳۰۷ و ۱۳۲۳ هجری قمری

ثبت شده‌اند و در سیاهه‌شان از برپایی ۱۰شب عزاداری و روضه‌خوانی در ایام ماه محرم و صفر یاد شده است. پس از انقلاب اسلامی نیز این موقوفه انجام و معمولاً در روزهای ۱۸ تا ۲۷ صفر برگزار شده است.

منبع: آرشیو اسناد مرکز اسناد آستان قدس رضوی، تاریخ آستان قدس، تألیف حاج احتشام کاویانیان و ویژه‌نامه وقف آستان قدس رضوی.

شهریار

شنبه ۲۳ شهریور ۱۴۰۱
شماره ۲۴ صفر ۱۴۴۴
شماره ۲۷۶۶

تاریخ و هویت

گذری بر تاریخ حرم مطهر رضوی (قسمت پنجم)

طلاکاری گنبد و ساخت رواق‌ها

دکتر چهل یاف‌خانکی
پاسان شانس و استاد دانشگاه

از سال ۱۰۱۰ هجری قمری که تجدید طلاکاری گنبد حرم مطهر به دستور شاه‌عباس صفوی آغاز شد، اقدام‌های اساسی او به‌منظور گسترش و رونق بی‌چون‌وچرای حرم رضوی شروع می‌شود. در همین راستا و به‌منظور تحقق ایده‌های پادشاه مقتدر صفوی، معماران، هنرمندان و خوش‌نویسان نام‌آور در مشهد گردهم آمدند و شاهکارهایی آفریدند بی‌نظیر که گزارش طلاکاری گنبد، نوشته‌شده بر کتیبه مینایی ساقه گنبد، از آن جمله است.

مضمون این کتیبه چنین است: هنگامی که شاه‌عباس در سال ۱۰۱۰ هجری قمری، پیاده از اصفهان به مشهد آمد، طلاکاری گنبد را آغاز کرد و کار طلاکاری در سال ۱۰۱۶ هجری قمری به اتمام رسید. نام خطاط کتیبه علیرضا عباسی، «نام زرگرها، کمال‌الدین محمد نازل یزدی، و «محمد باقر بن حاج‌زمان جیرانی، بوده است.

اندکی پس از طلاکاری گنبد، معماران و هنرمندان، به دستور شاه‌عباس، صندوق بالای مرقد امام^(ع) را نیز با ورقه‌های طلایی کوچک و بزرگ، مکتوب به خط ثلث و نستعلیق علیرضا عباسی نصب می‌کنند. بعد از آن سال‌ها نیز چندین بنا و فضای معماری در مجاورت بقعه امام ساخته می‌شود که یکی از آن فضاها «رواق توحیدخانه، بوده است. گویا این رواق به درخواست ملامحسن فیض کاشانی در شمال بقعه ساخته شده است.

همچنین رواق دیگری که به گنبد ا... وردی‌خان، مشهور است و در مشرق توحیدخانه قرار دارد، به دستور ا... وردی‌خان، سردار مشهور شاه‌عباس، پا گرفته و او خود بعداز فوت در همان محل به خاک سپرده شده است. ویژگی این بنا تزیینات زیبای خیره‌کننده آن است که با کاشی‌های معرق شکل گرفته است. بر ورودی باشکوه سمت شرقی این بنا هم کتیبه‌ای بر زمینه کاشی گل‌بوته‌دار نشسته که بر آن، نام معمار بنا، امیربن حاج محمود نظرانی، و تاریخ بنا به سال ۱۰۲۳ هجری قمری مشاهده می‌شود.

اما مهم‌ترین اتفاقی که در عصر شاه‌عباس اول صفوی افتاد، گسترش و بازسازی صحن کهنه (صحن انقلاب اسلامی) است که با دستور و نظارت شاه‌عباس، دیوار ضلع شمالی صحن با راهرو و اتاق‌های بالای آن و ورودی‌ها و ایوان‌های بزرگ سمت شرق و غرب و خیابانی در امتداد شرق به غرب که از دوطرف به صحن عتیق منتهی می‌شد، احداث شد.

بعدها در سمت جنوبی صحن و مقابل ایوان امیر علیشیر نوایی نیز ایوان دیگری به نام ایوان عباسی ساخته شد که به لحاظ ساختار و تزیینات، شباهت‌های بسیار با برخی فضا‌های مسجد شاه (مسجد امام کنونی) و مسجد شیخ لطف‌ا... در اصفهان دارد و هنرمندان و خوش‌نویسانی مانند محمد رضا امامی که در آن مسجدها هنرنمایی کرده‌اند، اینجا و در این روزگار نیز ایوان عباسی و دیگر ایوان‌های صحن کهنه را با انواع نقش و خط می‌آرایند.

اسکندر بیک‌منشی درباره گسترش صحن عتیق نوشته است: «از آنجا که صحن کهنه و ایوان امیرعلیشیر نوایی تنگ و حقیر به نظر رسید، شاه‌عباس در سال ۱۰۲۱ هجری قمری بناهایی را که در ضلع شرقی رو به ویرانی گذاشته بود، از میان برداشت و صحن را به گونه‌ای توسعه داد که ایوان دقیقاً بر وسط آن قرار گیرد. او همچنین سه ایوان، یکی در جنوب و در برابر ایوان امیر علیشیر و دو تا در غرب و شرق صحن کهنه احداث کرد. افزون بر آن، او دو خیابان بین دروازه‌های شرقی و غربی شهر ایجاد کرد که از دو طرف به صحن می‌رسیدند. از آنجا که مردم مشهد و زوار از کمبود آب در رنج بودند، دستور داد با احداث نهری، آب را از چشمه گلسب (چشمه گیلان کنونی)، و دیگر قنات‌ها به شهر آوردند. نهر از وسط خیابان به گونه‌ای به صحن آورده شد که پس از پرآب کردن حوض وسط آن به بخش غربی خیابان جاری می‌شد.»

ناگفته نماند در یکی از سفرهای شاه‌عباس که سه‌ماه به‌درازا کشیده است، کارهای جانبی دیگری نیز در حرم مطهر صورت می‌گیرد. به نوشته ملا جلال منجب با استفاده از فرصت، «به امر شاه، دری دیگر از جانب پایین در گنبد حضرت گشودند و یک جفت در مرصع به جواهر قیمتی بر آن نصب کردند و چون از بسیاری شمع و پیه‌سوز، دود بسیار بر گنبد نشسته بود، اقتضا نمود بر همان گنبد دو روزن بزرگ بکشایند و به پنجره آهنی محکم نمایند و در درون گنبد به جهت تجدید صفا مجدداً نقاشی فرمایند. چون مذکورات به فعل درآمد، درون گنبد مقدسه بسیار روشن و باصفا شد.»

به‌هر روی، جاذبه معنوی و ولایی حضرت امام رضا^(ع) برای پادشاهان صفوی و به‌ویژه شاه‌عباس اول به اندازه‌ای بود که با وجود خطر حمله و هجوم از یک‌ها و تصرف‌های پی‌درپی مشهد، از حرم غافل نبودند و بیشترین توسعه و عمران در آن دوران انجام شد.

پژوهشگر با چرخاندن عکس شماره یک آن را به حالت درست برگردانده است